

НАРОДЖЕННЯ СІМАРГЛА

(історіографічна проблематика)

«І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, – а голова його (була) срібна, а вус – золотий, – і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм (люди) жертви, називаючи їх богами.» [Літопис руський, 1989, с. 47].

Введенню християнства на Україні-Руси (як державної релігії) безпосередньо передувало язичницьке реформування князя Володимира Святославовича перших років його володіння, що знайшло у історіографії назву «першої релігійної реформи». Розгляд входження до пантеону «верховних» язичницьких богів іранського за походженням бога Сімаргла дає нам змогу повному поглянути на деякі аспекти в історії пізньоязичницької епохи східнослов'янської історії, і дає змогу сказати, що «перша релігійна реформа», а особливо її фінал тісно пов'язані з введенням християнства в Україні-Руси.

У науковій літературі ситуація, що стосується Сімаргла досі ще невизначена, що ще й ускладнюється станом першоджерел. У «Повісті минулих літ» у частині датованій 980 р. серед богів пантеону Володимира вже згадується Сімаргл і двічі ми знаходимо розповідь про нього у «Слові деякого христоробця та ревнителя по правій вірі». У «Слові» теонім Сімаргл поділений на два - Сім/Сем та Регл. Викриваючи християн, що живуть за двома вірами, автор «Слова» казав: «вірують вони в перуна і хороса і в мокош і в Сіма і в Регла...» (Полное собрание., 1962, Стб. 164). За різними списками «Слова» можна знайти: «і в Еригла», «і в сіма і ворхгла», «і воргла», «в регла», «ргла», «молять під овином огневі і вилам і мокоші (і) сіму. (і) реглу і перуну і волосу скотью б(о)гу. (і) роду і роженицам...» (Памятники литературы .., 1980). Таке положення у стані першоджерел і призвело до того, що з'явилась думка про існування двох богів з відповідними іменами Сім/Сем та Регл.

Висловити щось конкретне про зовнішній вигляд та функції Сімаргла дуже важко, але версій існувало та існує дуже багато. Наприклад, П.Прейс пов'язував Сіма та Регла із згадуваними у Старому Завіті Асимою та Нергалом (4 Цар.17,29-30), а О. Фамінцин вважав теонім Сімаргл складеним з двох слів Сім (від давньо-сабінського - геній, полубог) та Єрил (Ярило - бог Сонця). М. Соколов вважав, що Сімаргл це «Семи-Ярила» тому, що зображувався із сімома головами. Цей версійний ряд можна продовжувати ще, але вже з 1876 р. в науковій літературі з'являється теорія про іранське походження Сімаргла. Це робота О. Петрушевича «Корочун-Крак», де науковець висловив думку, що Сімаргл «давнє за своєю назвою з арійського періоду вціліле божество» В своїй роботі він казав, що цей бог «за властивостями невідомий», але ім'я його «подібно звучить» «до давньоперського Сімурга, божества з головою орла» (Петрушевич, 1876, с. 18–19; Детальніше див: Васильев М.А. 2000). Незалежно від праці Петрушевича до подібної думки дійшли у 1916 р. М. Гальковський та у 1933 р. К. Тревер. (Тревер, 1933)

Поява роботи К. Тревер мала переламне значення для утвердження в науці перської теорії походження Сімаргла. Аналізуючи фольклорні та письмові джерела дослідниця знайшла фундаційні міфологеми, що пов'язані із перським птахом Саеною/Сайной – авестійське *mr̥go SaCenCo*, *SaCena mr̥go*, звідки походить пехлевійське (середньоперське) *Scenmurv* (Сенмурв) та перське *Simurg* (Сімург). Особливу увагу авторка приділила образу давньої міфологічної істоти, яку спочатку вважала поліорнітозооморфною, що поєднувала у зовнішньому вигляді елементи собаки та птаха. Подвійна сутність Саени-Сенмурва, на думку Тревер, знайшла відбиток у імені божества та зороастрійських пам'яток, а особливо в образотворчому мистецтві Сходу. Величезне значення праці К. Тревер полягає в тому,

що вона презентувала дослідникам велике писемне та образотворче джерелознавче підґрунтя, заповнивши лакуни давньоруських першоджерел, «одягнувши» перську гіпотезу виникнення Сімаргла у джерелознавчу базу, посівши провідне місце у сучасній історіографії цієї проблеми.

Повністю визнав все запропоноване дослідницею Б. Рибаків, поєднавши образ іранського «крилатого собаки» Сенмурва з уявленнями землеробів енеоліту, спостерігаючи його на матеріалах трипільської археологічної культури. Вільно інтерпритуючи відомості зороастрійських текстів, запропоновані К. Тревер, він побачив у Сімарглі давньосхіднослов'янське божество рослинної сили та охоронця всього рослинного, обґрунтовуючи це паралелями у мистецтві України-Руси (зображення «крилатих псів», яких називав «сімарглами» на браслетах-наручах з князівсько-боярських скарбів XII - початку XIII ст. (Рыбаков, 1965; Рыбаков, 1967, с.91- 116; Рыбаков, 1981; Рыбаков, 1987)

До проблеми бога Сімаргла зверталися В.Іванов та В. Топоров. У 1965 р. була зроблена спроба пояснити походження Сімаргла на слов'янському мовленнєвому ґрунті та релігійно-міфологічній дохристиянській базі. Вони етимологізували теонім Сімаргл як «семиглав' (*Semor(o)-golъ > *Семаргль), що частково повторювало думку вище згаданого М. Соколова. Сі(е)маргла-Семиглава вони зіставили із божеством західних слов'ян Триглавом та семиголовим ідолом бога Руевіта, пояснюючи Сімаргла завдяки числу відомих східнослов'янських «вищих» богів. Це боги пантеону князя Володимира, додаючи Велеса/Волоса та Сварога, де Сімаргл міг бути восьмим елементом, що поєднував семеро інших, і міг бути сьомим, якщо Сварог не входив до цієї громади. Але наприкінці 1980-х р. дослідники відмовились від цієї гіпотези, визнавши спільність східнослов'янського Сімаргла та іранського Саєни-Симурга (Соколов, 1888, с. 21-26)

Цікаву етимологію теоніма Сімаргл запропонував польський дослідник К. Вітчак (Витчак, 1994), що спираючись на вищезгадане «Слово христороубця» та історіографічну спадщину, визнав існування двох божеств – Сі(е)ма та Регла, але під час розгляду дослідник не характеризував Сіма, а східнослов'янське божество з іменем Регл він тлумачив як похідне від індоевропейського – дикий, агресивний, що відбилось в імені ведійського Рудри, бога руйнівної бурі. Тому К. Вітчак вважав Регла божеством дикої сили природи та руйнівної бурі.

Поява подібних точок зору має об'єктивні підстави, враховуючи відповідні лінгвістичні складнощі під час аналізу теоніму Сімаргл та іранських форм назв міфологічного птаха. Тому думка про перські корені східнослов'янського Сімаргла лише думка, але думка, що ґрунтується на слов'яно-іранських культурно-лінгвістичних, релігійно-міфологічних та етноісторичних взаємозв'язках, і надалі ми будемо вважати Сімаргла східноіранською релігійно-міфологічною спадщиною східних слов'ян.

Як вже було зазначено вище, коло питань, пов'язаних з історіографією божества Сімаргла, досить складне та невизначене. В жодному з першоджерел, що ми маємо, з історії та релігії скіфів та сармато-алан божество Сімаргл не фігурує, не зустріли ми згадок про його функції та вигляд у віруваннях іранських племен Східної Європи. Лише існування теоніму Сімаргл із східноіранським трактуванням його в заченні птаха, дає можливість вважати, що він існував у міфологічній спадщині цієї частини іранських племен. Тому, використовуючи методіку зіставного дослідження письмових, лінгвістичних, історичних та літературознавчих джерел, які ми маємо, можна зробити спробу окреслити функції та зовнішній вигляд Сімаргла.

У збірнику священних гімнів «Ригведи», епосі «Махабхарата» та збірнику священних книг зороастризму «Авеста» можна знайти індоіранський міф, в якому говориться, що священна рослина сома (або хаома) росла на верхівці «світової гори» звідки її вкрав для свого земного світу Шьєна (у «Махабхараті» – Гаруд). У санскриті Шьєна – Syena/Саєна/Сайна, у авестійців – SaCena.

У «Авесті», «Шах-наме» Абулькасіма Фірдоусі можна знайти цілу низку уявлень, пов'язаних з птахом Саєной-Сенмурвом-Сімургом-Сімарглом. Цей казковий птах живе на верхівці «світового дерева», яке у зороастрійських списках є «деревом усього насіння та ліків», і боронить його від потвор «нижнього світу», різних гадів та рептилій. Вагою свого тіла птах-охоронець збиває з «світового дерева насіння всіх рослин», яке разом із небесною водою потрапляє на землю і годує людей.

У «Шах-наме» Абулькасіма Фірдоусі Сімург-Сімаргл стає ще й охоронцем героїчних персонажів Сама-Заля-Ростема. Це все говорить про те, що Сімург не міг увійти до Київського пантеону князя Володимира як незначний персонаж іранської міфології, а тільки як божество,

що має додаткову й дуже важливу функцію, як наприклад, охоронець та опікун людських родів та племен. Ця додаткова функція відкрила дорогу Сімарглу до найважливіших богів князівського пантеону, зробивши його культ одним із поважніших серед скифо-сармато-аланського населення Східної Європи. Що стосується «Шах-наме», то цикл, що розповідає про епічні персонажі Сама-Заля-Ростема, склався у середовищі близькому до європейських скіфів та східноіранських за мовою сакських племен, що дає змогу вважати скіфського Смаргла та сакського Сімурга опікуном людей та їх колективів, подарувавши його культ частині східних іранців, які мешкали на території Східної Європи. [Топоров, 1995].

Велике зацікавлення викликає і зовнішній вигляд Саєни-Сімурга, і, відповідно, Сімаргла князя Володимира. У історіографії широке визнання має точка зору К. Тревер, що вважала його поліорнітизованим, поєднавши у собі зовнішність собаки та птаха. Але користуючись інформацією, що міститься у «Ригведі», «Махабхараті», «Шах-наме» Фірдоусі, поем «Розмова птахів» Фарид-ад-дина Аттара (1175 р.) та «Мовою птахів» А. Навої (1499 р.), зороастрійських текстів, буддійської міфології, фольклору, а також у образотворчому мистецтві Сходу можна побачити такі еволюційні процеси, що мали місце у історії розвитку зовнішності Сімаргла.

У період існування індоіранської спільноти, і після відокремлення іранців, Саєна-Сенмурв-Сімург-Сімаргл зображувався величезним казковим орлом, але приблизно у середині I тис. до н.е. у частини західних іранців склалося інше уявлення про це божество. Для них він подібний до кажана. Це сталося завдяки трансформації деяких мовних явищ. Наприклад, М. Майрхофер, що розглядав етимологію імені викрадача соми Суєна, зазначав його ідентичність авестійському

saCena, казав про те, що ці основи пов'язані із ведійським suena-, авестійському saCeni-, середньоперському sCenak. А Х..У. Бейлі пов'язував осетинські, середньоперську та авестійські форми, вважаючи, що значення 'груди' виникло з значення 'гострий', спираючись на те, що в сучасних іранських мовах sCina (перська, таджицька), sCinag (белуджська), sCink-sCing (курдська) має значення «груди», осетинське sunjg/sinjk, sinjk має значення 'груди', 'лоно', виступ (гори, скелі)'. У іранський період *caina, *caina merga, що потім перейшло у санскритське та авестійське saCena, saCena mrgo мало значення 'верховинець', 'птах з верховини [дерева\гори]'. Але по-

ступово це значення замінювалось значенням 'груди', і тому у частини західних іранців виникло усвідомлення птаха з грудьми.

Ця версія досить точно описує місце перебування цього казкового персонажу - на верхівці світового дерева/гори, та його зовнішній вигляд - птах з грудьми.

Оскільки кажани відносяться до класу савців, зрозуміло, чому Сімаргл, птах з грудьми, був порівняний саме із цією твариною. У зороастрійських текстах, а саме у «Першотворенні» («Бундахішн») описується кажан - птах з грудьми, що поводить себе як собака і як птах, і створений з трьох видів - собаки, птаха та мускусної тварини. Це створіння має грудне молоко, для годування малечі, літає як птах, має багато зубів як у собаки, та живе у норі як мускусна тварина.

Розгляд придатних для вивчення нами міфологічних першоджерел та епічних і фольклорних матеріалів про Саєну-Сімурга, на жаль, не дає змогу чітко відповісти на питання про зовнішній вигляд і функції східнослов'янського Сімаргла, але дає можливість чітко окреслити коло пошуків, беручи до уваги іранські корені його походження та визнати, що це божество було не тільки охоронцем рослинної сили, коренів та насіння, як було визнано багатьма дослідникам, а функції його більш складні та багатопланові, що дали йому змогу посісти чільне місце у Київському пантеоні богів князя Володимира.

Слов'янська фольклорна спадщина малює нам інший образ та розповідає про народження бога Сімаргла таку історію. На початку усіх часів, коли Сварог вдарив молотом по білому-пламенистому каменю Алатир, з лелітки народився Вогнянний бог Сімаргл, а також небесні Ратичі - воїни Сварога. Під Сімарглом був златогривий кінь із срібним хутром. Дим став його прапором, а вогонь конем. Там, де проїжджав він на своєму коні залишався чорний випалений слід. [Асов, 2000, с. 27]

Історія виникнення та розвитку цього образу у язичництві східних слов'ян багатовекторна та багатопланова. В запропонованій вашій увазі статті ми спробували репрезентувати розвиток уявлень про це божество пантеону князя Володимира під кутом зору його іранського походження і на підставі історіографічних джерел, що підтверджують це положення, але для більш конкретного визначення функцій та характеру цього божества необхідно розширити коло пошуків та збільшити кількість зіставнодосліджуваних матеріалів, робота над якими йде посьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

- Асов А.И.* 2000. Славянские боги и рождение Руси. М.
- Васильев М.А.* 2000. Забытые страницы изучения древнерусского язычества в XIX веке // Славяноведение. – № 2.
- Витчак К.Т.* 1994. Из исследований праславянской религии. I: Новгородское Ръгль и ведийское Rudra // Этимология, 1991–1993. М.
- Літопис руський. 1989 /Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. – К.
- Памятники литературы Древней Руси XII. 1980. М.
- Петрушевич А.С.* 1876, Корочн-Крак: Філологічно-історичні розшуки. Львів.
- Полное собрание русских летописей. 1962. М., Т. П.
- Рыбаков Б.А.* 1965. Космология и мифология земледельцев энеолита // Советская археология. №2.
- Рыбаков Б.А.* 1967. Русалии и бог Симаргл-Переплут // Советская археология. – №2.
- Рыбаков Б.А.* 1981. Язычество древних славян. – М.
- Рыбаков Б.А.* 1987. Язычество Древней Руси.- М.
- Соколов М.Е.* 1888. Старорусские солнечные боги и богини: Историко-этнографическое исследование. Симбирск.
- Топоров В.Н.* 1995. Из «русско-персидского» дивана. Русская сказка *301 А,В и «Повесть о Ерсулане Лазаревиче – «Шахнаме» и авестийский «Зам-язат-яшт» Этнокультурная и историческая перспектива) // Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы. М.
- Тревер К.В.* 1937. Собака-птица. Сэнмурв и Паскудж // Из истории докапиталистических формаций. М.; Л., 1933. Работа була видана окремою книжкою: Тревер К.В. Сэнмурв-Паскудж. Собака-птица. Л.

М.О. Myronenko

SIMARGLE ORIGIN (HISTORIOGRAPHICAL PROBLEMATICS)

Summary

Paper deals with the history of rise and evolution of image of deity named Simargle in paganism of Eastern Slavs. Author attempts to argue the development of idea of this deity in the pantheon of Prince Volodymyr and suggests Iranian origins of Smiragle, that supported by historiographical sources.